

MI TEHÁT A VALLÁS?

Már dolgozatunk elején megmondottuk, hogy a vallás a különböző formái megjelenések ellenére is egységes szellemáramlat. A hosszú, változó, vagy éppen fejlődő embertörténelemben a vallásnak mindig van egy jellegzete, minden más-tól megkülönböztető jellemvonása. Ebben a történelemben úgy jelenik meg a vallás, mint az emberi szellem egy határozott megnyilvánulása. Ha a különböző felekezeteket megfosztanánk azoktól a külső jegyeiktől, melyek egymástól elkülönítik — megkapnánk a vallás meztelen, valóságos lelkitestét. Bár nehéz ezek megelt a régi, vagy újabb izléssel megalkotott ruhák megelt, az egyes felekezetek, vallások megelt meghuzodó életszellemet meghatározni, de sohasem lehetetlen felismerni azt.

A vallás „meghatározás“-ának problémája és kérdése a huszadik század filozófusainak egy nagyon kedvenc témája lett. Az anthropológia, összehasonlító vallás tudomány és lélektan nyújtotta adatok alapján nagyon sokan megpróbálták a vallás fogalmát képező lényeges jegyeket, vagy

vonásokat egymás mellé állítani. Száz ilyen meghatározást nem volna nehéz elősorolni azonban felesleges volna ezekkel előhozakodni. Legfeljebb a kérdés fontosságát szemléltetnők s esetleg azt látnók még meg, hogy mennyire ellentétes irányuak az egyes meghatározások. A különbségek az egyes meghatározásoknál mindig azon múlnak, hogy más a szempont a jellegzetes vonások összeállításánál.

Ez alkalommal próbáljuk megkeresni és meglátni, hogy mi az ami az embert évezredek át, a legalacsonyabb műveltségi foktól kezdve egészen napjainkig űzte, kényszerítette az ő Isten keresésében. Eltekintve attól, hogy az egyes vallásokat esetleg nem tartjuk igazoknak, a kérdés mégis fenntáll. Még ha igazat adnánk is azoknak a modern eszmeáramlatoknak, melyeknek az a meggyőződésük, hogy a vallás illuzórikus, képzelt alapra támaszkodik — még akkor is élénken érdekelne minket a vallás kérdése, mert az emberiség bonyolult történetében úgy látjuk, hogy annak mindig jelentős, szinte sorsdöntő szerepe van.

Egy ilyen illúzió, képzelet nem az emberi elme felszínén születhetett, nem is csak különös körülmények hívták életre, hanem ott gyökerezett a lélek-alkat mélyén.

Bizonyos tényezőket, melyek a vallás megszületésénél szerepet játszanak már a primitív ember gondolatvilágának tárgyalásánál láttunk.

A további fejtegetéseink nem ragaszkodnak immár a primitív ember lelkéhez és életéhez, hanem az általános vallásos tapasztalatot boncolgatják.

Általában elfogadott, hogy Schleiermacher volt az első, ki a vallásos tudat, vagy tapasztalat természetét illetőleg a legfontosabb magyarázatokat adta. Addig, míg előtte minden teológus az Isten fogalmából indult ki a vallás tárgyalásánál, ő az emberi lélek vallásos tapasztalatát vette kiinduló pontul.

Korszakalkotó munkájában¹⁾ Schleiermacher a vallást az „*absolut függés érzetének*“ nevezi. A vallásról alkotott fogalma azonban nem ebben az egyetlen, sokat idézett, híres mondatában található csupán. Ehez a gondolatához újakat fűzött, melyek aztán megváltoztatták valamennyire azt, ami bonyolalannak látszott a rövid meghatározásban.

Szerinte minden emberi öntudat szoros összefüggésben van az Isten tudattal. Nincs emberi elme, mely önmagáról tudna s ugyanakkor Isten-

¹⁾ A Keresztény hit (The Christian faith — angol fordítás).

ről fogalma nem volna. Nincsenek tehát igazi valóságos atheisták, Istentagadók. Amilyen arányban az ember önmagáról tud, olyan arányban mindig tud Istenről is, még akkor is, ha azt elismerni nem akarja.

Nincs azonban különösebb szükségünk arra, hogy Schleiermacher elgondolásait részletesen imertessük, elég ha még megemlítjük, hogy annak igazi értéke abban mutatkozik, hogy a vallásos megnyilatkozást, a vallásos impulzust az emberi tudat szükségszerű és bennerejlő tulajdonságának mondja, mely tulajdonság az emberi elme fejlődésével arányosan és természetesen nő és fejlődik.

Mindamellett van Schleiermacher vallás meghatározásainak különösen három hibája. Először annak a törekvésnek, amellyel ő megdönteni akarta a további teológiák felfogásait, melyek szerint a vallás erkölcsiséget vagy dogmát jelentett, az lett a következménye, hogy ő kizárólagos hangsúlyt fektetett az „*érzelem*“-re. Igaz, hogy ő nem jelöli meg, hogy az „*érzelem*“ különböző árnyalataiból melyikkel magyaráz, de egész művéből kivehető, hogy ez az érzelem nem pusztán az öröm és fájdalom érzelmét jelenti, nem egy felületes valami, hanem azonos azzal a tartalmas lélekterméssel, melyet

„borzalom“-nak neveztünk s melyben van bizonyos tudatosság is. Ennek ellenére azonban a vallásban az érzelmi elemnek a hangsúlyozása egy kicsit egyoldaluvá teszi a meghatározást. A második hiba ezzel azonos összefüggésben van. A vallást ő igen „passzív“ jeleggel látja el s elfelejtkezik kimutatni azt a részét és jellegzetességét a vallásnak, mely szerint az Isten-ember viszonyban az embernek is van határozott aktív, cselekvő szerepe. Akármilyen ellentmondónak látszik is, „mindenféle vallás tudatosan, vagy öntudatlanul feltételezi, hogy az Istenségnek is szüksége van az emberre.“¹⁾ A harmadik hibát talán a legjobban úgy értjük meg, ha reámulatunk Rudolf Ottónak „Szenséges“ című híres könyvében vázolt fejtegetésére. Ottó éppen úgy, mint Schleiermacher az emberi tapasztalatot veszi alapul a vallás ismertetésénél. Szerinte a vallásos tudat gyökere a „numen“ érzésében található. Ez az érzés egy egészen sajátos valami s legjobban megértjük, ha a vad embernek említett különös magatartására gondolunk, akkor, amikor ő valami „rendkívülit“ látott. A vallás fejlettebb állapotában a „Más“ és a „teremtett“ közötti érzés. Ottó bizonyos elgondolásai még mindig vita tárgyát képezik, azonban

¹⁾ Mathews : God (1930) 8 l.

akkor, amikor a vallásos érzelmet nem tisztán csak függés érzetnek, hanem sajátos módon „numen érzésnek“ „Istenézésnek“ nevezi — csinálja azt a megszorítást, melyet Schleiermacher elfelejt megcsinálni s mely szerint azt az érzést megkülönbözteti azoktól a függés érzésektől, melyeknek nincs semmiféle vallásos vonásuk és ízük.

Ottó az Istenséget valami „egészen Más“-nak képzei el. Olyannak, mely minden tekintetben különbözik a „teremtett“-től. — Azonban akkor, amikor ennek helyes és meggyőző voltát elismerjük, nem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy a vallás sok águ történetében azt látjuk, hogy az ember mindig kifejezést adott annak az érzésének, hogy az ami mindenkinek megett „Valóság“-ként létezik, nem feltétlen „más“ mint az emberi szellem, sőt „rokon“, „hasonló“ azzal. Akár az animisztikus vallás „Szellemei“-re gondolunk, akár pedig a Szenteknek misztikus vallásos tapasztalataira utalunk, kitűnik az, hogy az imádkozó és imádott közös tulajdonságokkal rendelkezik.

A szent egyé lesz az Istennel.

Nem is lehet ezt másképp elképzelni, mert ha nem volna valamelyes „rokon“-ság az ember nem is tudná ismerni, tapasztalni az Istenséget :

Prof. Whitehead egy kis könyvében¹⁾ meggyőzően tárja előnkbe, hogy a tudományos világmagyarázat is anthropomisztikus abban az értelemben, hogy emberi módon, az emberi tapasztalat szerint történik. Az aki olyan gondolatokat és kategóriákat próbál alkalmazni, melyek nem emberiek először meg kell szűnjön embernek lenni. Amikor a valót szemléljük, amelyben vagyunk — az egy „más” tárgy, egy „más” valami. Ha nem volna „más”, nem tudnánk róla, mivel nem volna miről tudjunk, azonban a szemlélés következtében megszűnik „más” lenni, mert tudatunk tartalmába kerül s így ugyyszólván bennünk lesz. Ilyen értelemben a Rudolf Ottó fejtegetése talán hiányos.

Nagyon sokat vitatják és vitatjuk, hogy tulajdonképpen milyen benső szükségességek játszottak közre, hogy az emberek, a világnak vallásos értelmű magyarázatot adtak. A primitív vallások tárgyalásánál említettük az önfentartás ösztönét, a negatív önérzet ösztönét és más ehhez hasonló ösztönöket, melyek az „istenségek”-hez vezették az ősembert

Legújabbán Bertrand Russell egy jeles és divatos angol író és politikus, ki különben az ugynevezett „humanista” vallásos irányzathoz tartozik egy könyvében „*Miért nem vagyok én*

¹⁾ „Szimbolizmus”.

Keresztény” azt állítja, hogy a vallás azért születik meg, mer az ember *kényelmet* keres ebben a világban, mely inkább félelmetes pusztaság-uak tekinthető, mint egyébnek. Ha ez a magyarázat elégséges, különösnek tetszik, hogy az ember olyan Istenek életre hívásában keresett menedéket és kényelmet, melyek nem hogy azt nem adták meg, de állandó nyugtalanságot, kicsinység érzetet és hiány érzetet támosztáltak benne. Az ilyen magyarázatok egy bizonyos szélsőséges vallásos kinövés jellegével az egész emberiség vallásos magatartásának okát próbálják megjelölni s így felületes általánosítások csupán.

Az emberi szellemnek valami mélyebb és állandóbb benső szükségét kell megkeressük s aztán azzal magyarázzuk az ember vallásosságát a legkezdetlegesebb állapottól kezdve a legfejlettebb állapotig.

R. Matthews egyik londoni College dékánja „Az ember tapasztalata Istenről” című könyvében¹⁾ két határozott lelki szükség kielégülését látja a vallás megnyilatkozásában.

Az egyik az a benső emberi szükségesség és kíváncsalom, mely „egységesíteni” akar, a másik pedig az a vágy, mely az „értékek állandó-

¹⁾ 18 l.

sítására" törekszik. Ez utóbbi különben Höffding-nél is megtalálható, ki „értékek konzerválásáról“ beszél.

Matthews szerint a vallás mozgató rugója nem csupán egy olyan vágy, mely a dolgok okát keresi. Ez a rugó tényleg az értelmén, az intellektuson belül van, de ugyanakkor az akarat, érzelem tartalmi jellegéből is táplálkozik s olyan vágyat éltet, mely egységet, összefüggést keres a tapasztalat külső és belső formái között.

Talán különös, hogy az egységre való törekvést a vallásos tapasztalás alapvető forrásának ismerjük el. Az a benyomás, melyet az egészen primitív vallások, az animizmus és politheizmus tesznek reánk, inkább az ellenkező törekvésről szól. Az űk világuk inkább széthull, összefüggései megszakadnak s az egységesítés helyett részletezést találunk. Azonban az csak így látszik és csak látszik így, mert mi a saját álláspontunkból, a mi fejlettebb élet és világfelfogásunkkal bíráljuk el az alacsonyabb, műveletlenebb hívő ember ténykedéseit. Ha mi bele tudnánk helyezkedni az ű fejlődési körülményeibe, ha az ű szemével láthatnók és nézhetnők a világot, akkor talán észrevenénk, hogy az ű számára ezekben a különböző Szellemelekben való hit tulajdonképpen relatív, viszonylagos egysége-

sítés. Egy polytheistikus alapon értelmezett Világ sokkal összefüggőbb és egységesebb, mint egy világ, mely egyáltalán nincs értelmezve és magyarázva-

A vallásos öntudatnak az az egységesítésre való hajlama, sőt törekvése különösen abban az állandóan szemlélhető fejlődésben mutatkozik, mely a vallások történetében a sok Istentől az egy Istenhez való utat jelzi.

Az „értékek állandósítása“, mint vallásos magatartást előidéző vágy és hajlam legjobban megérthető, ha az emberek azon törekvésére utalnak, mely szerint ítéleteiknek, a jó és rossz fogalmaknak objektív alapot keresnek.

Mindig szükség volt arra, hogy az ilyen ítéletek ne csak muló és időszerű valamik legyenek, hanem a valóságban gyökerezzenek. Ennek megfelelően a neveletlen népek istenei a törzsi szokások, később elfogadott törvények őrei és megtartói voltak. A monotheistikus hit már az értékek lényegét látja az Istenben, ű maga pedig a legfőbb érték. Az állandósítást megkívánó értékek természetesen változtak éppen úgy, mint ahogy változott maga az emberi szellem.

A vallásos magatartásnak, amint említettük meg van a maga sajátos jellegzetessége. Ösz-

sze hasonlítva a vallásos lelkiület és értelem megnyilatkozási módját és milyenségét más emberi megnyilvánulásokkal a különleges és sajátos jellemvonás meglátszik. Addig pl. míg a tudományos vizsgálódás és erkölcsi magatartás olyan törekvések, melyek uralkodni, győzedelmeskedni kívánnak a „nem én” vagy a „más” felett, amíg az objectív anyagot az értelem kategóriái közé hozza, vagy akaratának célja alá rendeli, addig a vallásban az „én”, az emberi szellem inkább alárendelni kívánja önmagát annak a „Más”-nak, mely az értékek végső megvalósulása. Ebben az értelemben a vallásos magatartás hasonló az esztétikus élvezetnek, mely szintén ilyen magát átadó jellegről tanuskodik. Ettől is különbözik azonban mert a vallásos magatartás nem annyira passzív a vallásos tapasztalat tárgya sohasem életelen, halott, hanem mindig élő, eleven s így egy állandó együttélési, együttműködési lehetőségét nyújt.

Ezzel szoros összefüggésben áll a vallásnak egy másik jellegzetes vonása, mely minden vallásos rendszer életében megtalálható. Az üdvözlés fogalmára gondolunk. Természetesen ez a gondolat különböző megjelenésben szerepel az egyes vallásoknál. Egy mély jelentős és határozott különbség van pl. ebből a szem-

pontból a Buddhista és a keresztény vallás között.

Az első a szenvedéstől, az utóbbi a büntől keres és vár szabadulást. Minden vallásban megtalálhatjuk azonban ezt a gondolatot, mivel ez a vallás természetében gyökerezik. Ha az ember vallásos, egymagában, egyedül tehetetlennek, nyomorultnak érzi magát. Lényén belül nem talál olyan erőket, melyek azt a jót, mely őt kielégíti, biztosítják számára. Ezért egy élő erőt és hatalmat keres a „más”-ban, mely egyesül vele s így kiemeli őt az elégedetlen és értéknélküli állapotból. Mindezek után csak azt jegyezhetjük meg, hogy a lélektan bizonyosságai szerint a vallás nem egy az ember lelkében előálló különös tehetségnek, vagy váagnak a terméke és produktuma, nem is csak bizonyos típusú és fajú embereknek a különleges tulajdonsága. Minden emberré formálódott teremtetési megjelenésnek ugyszólván veleszületett hajlama, vágya és életmegnyilvánulása.